

Věda a víra

Ladislav Hejdánek

♦ přednáška, česky, vznik: 12. 10. 1960 ♦ poznámka: referát holešovické mládeži [pozn. aut.]; skeny obsahují dopisy od organizátorů

♦ lecture, Czech, origin: 12. 10. 1960

Věda a víra [1960]

Referát v holešovické mládeži, 12. 10. 1960

1. Úvodem

Otázka vztahu vědy k víře a víry k vědě se naléhavě vnucuje myšlení lidí nejméně již po dva a půl tisíce let. Je tomu tak od té doby, co se zrodila a začala rozvíjet věda. K tomu došlo ve starém Řecku a věda se tam zrodila, jak jistě víte, jako součást filosofie. Když se věda z filosofie zrodila, od počátku se střetala s upadající řeckou vírou v olympské bohy. Tak si musíme zapamatovat hned na počátku: zrodil se věda se ocitla v prostředí rozkládající se antické zbožnosti. Nejen že to tedy nebyla koncem první poloviny prvního tisíciletí před Kristem – zbožnost křesťanská, ale nebyla to ani víra židovská, na niž potom křesťanství navazovalo. Úpadek víry nebyl však osamocen; celá řecká společnost upadala. Řecká kolonisace byla u konce a připravoval se velký útok perských vojsk na řecké státy. Řekové prchali z východních oblastí na západ a zvyšovali těžkosti. A v této obtížné situaci se vědci-filosofové příliš neosvědčili. Tváří v tvář narůstajícímu perskému nebezpečí přinesl Thales svým milétským spoluobčanům zajímavou novinku: předpověděl zatmění slunce (vyzvěděl to na svých cestách od egyptských kněží) a učil, že pralátkou, počátkem a koncem všeho je voda. Na tom ovšem nebylo možno založit národní obranu. Není známo, že by se Thales staral o osudy své vlasti a svého města. Asi padesát let po jeho smrti bylo město Miléto vyvráceno Peršany. Homérskou zbožnost, která znala jména bohů i jejich slavné a neslavné činy, která věděla o povinnostech a posláních, které bohové vkládají do údelu člověku, nahradil Thales učením, že vše je plno bohů. Jiní myslitelé nebyli lepší; byli to intelektuálové, kterým ani nenapadlo, že by měli odpovědnost před svými spoluobčany a že by měli řecký lid vést. Proto asi je lid bez velkého rozlišování nenáviděl. Pythagoras byl upálen i se svými druhy, Sokrates byl otráven, Anaxagoras a Protagoras vypovězeni, Aristoteles utekl před soudem – to nebyly výjimky. Tito vědci-filosofové většinou pohrdali ve své odbornosti prostými lidmi a jejich životním zápasem. Odporem vznikající vědy proti obyčejným lidem, jejich názorům a jejich náboženství byla poznamenána celá další dráha vědy. Rozpory se někdy tak přiosťřily, že všechno náboženství bylo zesměšňováno a tupeno, a naopak filosofové byli souzeni jako rušitelé víry. V průběhu dějin se ovšem často vyskytovaly i pokusy a smíření a spojení vědy s vírou. Žádný z nich se však neukázal natrvalo únosným, i když některé z nich nepostrádaly velikosti (např. Tomášovo spojení křesťanského učení s aristotelismem). Tradice bojových vztahů mezi vírou a vědou v nejrůznějších podobách žila však stále a přiosťřila se zvláště v době renesance, osvícenství a s rozšířením marxismu. Jistě není možné všechno svádět na špatný začátek; nemůže však být sporu o tom, že začátek byl opravdu špatný. (Doporučená četba: Rádl, DF I.)

2.

Skutečnost, že střetnutí vědy s vírou je tak starého data, není – jak všichni vidíme – nikterak oslabením aktuální naléhavosti naší otázky v dnešní době. Vztah mezi vědou a vírou procházel ovšem nejednou změnou. Řeční a římští bohové padli a věda čelila křesťanské víře. Objevovaly se nové pokusy o řešení a docházelo k novým omylům. V některých dobách věda tak tak živořila, ale nakonec prokázala obrovskou sílu a životaschopnost a v moderní době ovládla život společnosti daleko pronikavěji a do větší hloubky i šířky než křesťanská víra v době rozkvětu církve. Vláda vědy a techniky se stále rozšiřuje, zatímco náboženská víra je už dlouho na ústupu. To není nijak příhodná situace pro nové, pronikavější řešení vztahu mezi vědou a vírou. Věda nemá o řešení zájem – různá náboženství jsou jí nanejvýš materiálem k srovnávání a ke zkoumání dávných skutečností, z nichž se leccos nedopatřením dožilo naší doby. Víra pak je v nebezpečí apologetiky, totiž že se bude snažit obhájit nějak svou existenci před vědeckým fórem a najít nějaký útulek a úkryt, kde již vědou nemůže být pronásledována. Obojí je nesprávné a nový pokus o řešení na ně nemůže navazovat. Avšak jakou jinou cestou se můžeme vydat? A proč vůbec dnes o této otázce mluvíme? Jistě nemůžeme očekávat,

že bychom dnes přišli na něco světoborného. Co však můžeme a také musíme dělat, to je opětovné rozvažování a budování předpokladů, abychom se pravému řešení co možná přiblížili.

Nejdříve si tedy musíme uvědomit, že pokus o nové řešení otázky vztahu mezi vědou a vírou předpokládá nové porozumění a pochopení jak vědy na jedné straně, tak především víry, rozumí se křesťanské víry. A pak také musíme rozpoznat, jaká že to je otázka, na které rovině je kladena, jaký myšlenkový obor umožňuje a provádí, uskutečňuje její řešení.

3. Co to je věda

První vědecké pokusy byly převážně nesprávné, mylné; jejich nedokonalost bije do očí. Nikdo už dnes nebude uvažovat o vodě nebo vzduchu jako základu všech věcí, nikdo už nevěří na čtyři živly světové, nikdo nebude na atomech hledat háčky, jimiž o sebe zachycují a tak se udržují v seskupeních. Proč si vážíme těchto začátků, je něco docela jiného než ony podivné výmysly. Tyto pokusy byly počátkem objevů, počátkem stavby civilisace, byly to první pokusy, po nichž následovaly druhé a další, které na předešlé pokusy navazovaly. Byly to pokusy kritických lidí, kteří chtěli myšlenkou ovládnout svět, pokusy, které se draly kupředu (Rádl, DF I.57). Věda-filosofie povstala, když Řekové pokročili od řemeslného měření polí (Egypt .) k pojmu geometrie, k definici trojúhelníka, k správné metodě měření. tehdy nastal světový přelom: člověk v té chvíli nebyl už jen jedním stupněm světového dějství, nýbrž postavil se mimo jeho proud jako jeho pozorovatel a pán. Mezi sebe a přírodu postavil pojem: „trojúhelník“, „geometrie“, správná metoda; ty se staly zákonem, který si ustanovil, aby s jeho pomocí přírodu ovládl. ... Pojem je nástrojem ducha, kterým uvědoměle a metodicky formujeme materiál přírodní. Věda-filosofie povstala, když člověk objevil pojmy jako zákony pro danou skutečnost. (dtto, 71–72).

Věda je tedy úsilí o pojmové poznání veškeré skutečnosti, a to znamená: když pojmové, tedy logicky skloubené, cílevědomé, metodické poznání. Základní metodou vědecké práce je reflexe. [ručně připojená poznámka: „jeví se jako kladení otázek; věda jako technika kladení otázek“] Co to je reflexe? Vědecké poznání vychází z praxe. Ale praxe sama nikdy nemůže vyústit ve vědu. Zkušenosti jedné generace přecházejí tradicí na další generaci, postup práce je přísně zachováván – ale proč? To nikdo dobře neví. Děd to tak vždycky dělával, otec se to naučil od něho a já od otce. I svého syna tomu naučím. Z této tradicí uchovávané řady zkušeností tedy věda vychází – ale ne tak, aby se všemu naučila a aby to opakovala. Věda rozlišuje, rozeznává, zkoumá. Praxí získá člověk řadu metod, kterých si nevymyslel, ale k nimž došel mnohými zkouškami a také mnohými omyly. Jsou to metody nepročištěné, je v nich mnoho užitečného i zbytečného pospolu. Dokud jsou tyto metody skryty v celé záplavě technických pravidel a zvyklostí (jako ku příkladu leckterý účinný lektvar musel být podle předpisu vařen při úplňku, což byl detail zřejmě nadbytečný), nemůže být jejich užití rozvinuto v plně širší. Tu však přichází věda a analyzuje celý technický postup práce, jak se dlouhou dobu traduje a jak je předáván jen s nepatrnými změnami synům a vnukům jako odkaz otců a dědů. Tato analýsa umožní rozpoznání podstatného od vedlejšího, hlavního od méně důležitého, základního od okrajového a odvozeného. Tak věda, vycházejíc od praxe a od starých už zkušeností, vybavuje z nich theoretické zásady, které tam byly už dříve – ovšem neuvědoměle – obsaženy a formuluje je potom exaktně, pojmově, čistě, obecně. (KR 17)49, 1950 – LvH.) A tak tedy tam, kde se věda odvrací od praktických cílů a kde zaměřuje svůj hlavní zájem a pozornost na metody, jimiž je těchto cílů dosahováno, a zvláště na jejich theoretickou stránku, tj. na ty souvislosti, které je možno uchopit pojmovým aparátem a logicky (např. matematicky) zpracovat – tam a tehdy provádí věda reflexi. Reflexe je podstatou veškeré myšlenkové činnosti; metodické reflexe je pak základní součástí vědeckého úsilí. Jiným význačným rysem vědy je úsilí systemisační, to je úsilí o uvedení jednotlivých logických souvislostí v jeden jediný celek, v jednu všeobjímající soustavu.

4. Co to je víra

V celém svém životě, ve vši své činnosti, v práci i v myšlení musí být člověk nějak zakotven, musí být zapojen na centrální elektrárnu. Tato morální centrála, jak ji nazval E. Rádl v Útěse z filosofie (str. 36), není však ničím hmotným, co bychom mohli postavit před sebe, popsat, obkreslit, vyfotografovat; je čímsi tak elementárním jako sám život. Zapojení na tuto centrálu, zakotvenost lidského života v pravé skutečnosti, v Bohu, v pravdě (ať už zní jméno její jakkoli) – tomu říkáme víra. Možná, že to není zcela jasné – a možná, že se v někom pozvedá i nesouhlas a protest. Dovolte mi proto rozvést tuto myšlenku.

Opravdová víra není zvláštní formou vědění, neboť víra vůbec není theoretickým poznáváním věcí, nýbrž jest zvláštním napětím duše, rozhodující se pro nějaký čin (Rádl, Náb. a polit. 1921, 47). Věřiti tedy vůbec neznamená věřiti v nějaké formule ať náboženské, ať vědecké, ať filosofické, nýbrž znamená s otevřenou myslí a s čistým srdcem, lidsky, se spoléhati, že existuje světový řád a já že jsem také zaň odpověden (dtto, 48). Víře nejde jen o poznání souvislosti věcí ani o pouhý světový názor, nýbrž o jistotu, že pravda jako svrchovaná, živá, osobní norma existuje a že rozhoduje o mém životě i smrti (J. L. Hromádka, Pravda, 1928, str. 9–10). Slova víra užíváme na označení onoho zvláštního momentu důvěry a činorodé odvahy (J. B. Kozák, Essay, 1924, 54–55). Víra ovšem vědy potřebuje a nemůže potřebovat lži, ale není sama poznáním pravdy, nýbrž nanejvýš bojem, úsilím o toto poznání (Rádl, dtto, 49). Víra není vůbec vědění ani o věcech přirozených ani nadpřirozených, nýbrž je důvěrou člověka k činu se odhodlávajícího. Slova „věřím v Boha“ neznamenají, že uznávám theorii o jsoucnosti Boží za správnou, nýbrž znamenají „důvěřuji v pomoc boží“, „bojím se Boha“, jedním u vědomí, že Bůh vládne. (Rádl, DF I.435). Spoléhání člověka, k činu nachýleného, na Boha sluje v evangeliích víra (DF I,280). A vskutku víra je blíže jednání než theorii, víra je zdrojem veškeré činnosti – bez víry pokračuje už jenom provoz, pokračuje ze setrvačnosti a jako bez ducha, bez života.

Toto původní chápání víry, které najdeme v Ježíšově učení a velmi věrně v synoptických evangeliích a v Pavlových listech, se však znenáhla měnilo. Křesťanská zvěst se brzo počala střetávat s helenistickým světem, pronikala do Řecka i do Říma a do římských kolonií. Tam všude už dlouho zuřil boj mezi theorií a mezi nově a nově pronikajícími orientálními mythy. Vzdělaní Řekové a Římané viděli proto v křesťanství nový mythus; a na druhé straně křesťané se museli bránit proti splývání a matení evangelia s všelijakými mythy a mythickými mystériemi. Bylo třeba organisovat Církev a formulovat učení. Jedno bez druhého nebylo možné. A tak jednoduchá víra evangelia dostala druhou tvář. Původně byli věřícími lidé, odevzdaní do vůle boží, lidé spoléhající, pevně rozkročení, aby obstáli v podniku, jakým je tento život. Teď byli věřícími lidé, slibivší poslušnost autoritě církevní (Rádl, DF I.308). Víra Mojžíše a proroků, evangelia a Pavlova víra-důvěra, spoléhání se člověka k činu nachýleného, je ve scholastice už dávno za námi; mezi ní a středověkem leží Plato a Plotin, latinskí spisovatelé, sv. Otcové, Kredo a dogmata církevní. I vládne nová „víra“, jejímž základem je theorie. Scholastikové zdědili názor, že víra je v podstatě aktem rozumu; je prý projevem souhlasu s danou theorií; nevěřit znamená odepřít souhlas ustanovené nauce. (dtto,332).

5. Dvojí pravda

Jakmile se otázky víry začaly zpracovávat theoreticky, ukázaly se nesnáze. Bylo třeba užívat pojmů, které byly ve vědě a filosofii běžné – a tyto pojmy měly své pevné souvislosti s jinými pojmy, vedly již propracovanými logickými cestami – a vedly špatně. Když se obsah víry měl stát učení, když byla nalezena formulace – stačilo často provést několik logických operací a došlo se k závěrům, které neodpovídaly záměrům těch, kteří se o formulaci pokoušeli, ba dokonce byly v rozporu se samou podstatou křesťanské zvěsti. Z toho vznikala na jedné straně nedůvěra a odpor k filosofii a vědě; ale theorii nebylo možné se ubránit. Východisko bylo nakonec nalezeno v tom, že se vědeckých a filosofických pojmů přece jenom užívalo, ale v pozměněném smyslu, totiž tak, že jejich obecně známé souvislosti byly lámány, deformovány a jinak korigovány (např. trojice, lidskost a božství Ježíšovo

atd.). Nestačily však ojedinělé formule – ty mohly sloužit jen jako prozatímní hráz proti heresi. Bylo třeba skloubit jednotlivé formule do pevného systému. A tak vzniklo odbornictví pro věci víry, vznikla theologie a theologové.

Za těchto okolností je pochopitelné, že docházelo k stále větším třenicím mezi antickou tradicí vědecko-filosofickou a mezi nově vzniklou theologií. Zvláště když bylo za Konstantina křesťanství uznáno státním náboženstvím, nabývala theologie víc a více vrchu. Filosofie a zvláště věda v té době upadala. Všechn pokrok se zastavil a vědomosti vědecké ustrnuly v podstatě na úrovni školy Aristotelovy. Tak se stalo, že boj mezi vědou (a filosofií) na jedné straně a mezi věrou pochopenou jako theorie na straně druhé jen doutnal; se vši prudkostí se rozhořel až na konci středověku a na počátku doby nové, když došlo k obrovskému znovuzrození praktického zájmu vědeckého a k nesmírnému rozmachu přírodních věd. Theologie viděla v každé úchylce od aristotelského (a tomášovského) učení nebezpečí pro samotnou víru a bránila úporně každému pokroku. A tak byla již podruhé připravena ona neutěšená situace, kdy věda a víra stojí proti sobě v ostré polemice a v nelítostném boji. V této situaci stojíme dnes ještě i my: také dnes jako už několikrát se zdá, že boj je v podstatě vybojován. Víra byla vážena na analytických vážkách vědy a byla znovu a znovu shledávána lehkou. Věda přetvořila lidský život, připravila nejradiálnější změny života společenského a zbavila člověka nutnosti věřit jakékoli theorii, protože vše lze poznat a dokázat. Věda si pomáhá hypotézami, ale hypotézy jsou dočasná záležitost. S pokrokem vědění jsou buď potvrzovány nebo vyvraceny. Věřit už nepotřebujeme, protože víme nebo alespoň budeme už brzo vědět.

Tváří v tvář této sebevědomé soběstačnosti moderní vědy se theologie nešťastně chopila falešného učení, kterým si kdysi pomáhala věda proti útlaku tehdy vševládne theologie, totiž učení o dvojí pravdě. V době úpadku scholastiky bylo totiž vynalezeno učení o rozdílu mezi pravdami zjevení a mezi pravdami rozumovými. Theologické pravdy prý nejsou rozumově dokazatelné; proto je možno jim věřit, aniž bychom je uznávali rozumově. Když dosahovala věda nových a nových vítězství, mohla tuto nečistou zbraň odhodit. Pohříchu se však našli věřící lidé, kteří ji považují za dosti dobrou k obraně proti invasi vědy a chtějí si tak zabezpečit oblast, kam věda neumí vstoupit, totiž oblast „víry“, kde neplatí rozum a logika.

6. Pravda je jedna

Jistě jste pochopili, že do sporu s vědou se dostala jen víra pochopená jako theorie. Pamatujete se však, že jsme si řekli, že to není původní chápání víry. Víra skutečná znamená důvěru, spolehnutí, odvahu, činorodé úsilí, vykročení kupředu, otevřený pohled do budoucnosti. Učení o dvojí pravdě je plodem strachu, je to útek, ústup, obrana, je to slovo nedůvěry a obav. Krátce řečeno, je to projev nevěry.

Pravda však je jedna, a je to najednou pravda víry i pravda vědy a filosofie. Tato pravda platí ve své svrchovanosti a vládne nad celým světem a nad celým lidským životem. K této jediné, společné pravdě se musí v posledu odvolávat právě tak theologie jako věda s filosofií. V odevzdaném, aktivním úsilí o pravdu se theologie přibližuje vědám a vědy theologii. Nejde tu však o různou víru: víra je jen jedna, jako je jedna sama pravda. Vědec ve svém úsilí se neobejde bez víry právě tak jako theolog. Veškeré lidské úsilí má a musí být zakotveno v pravdě, a tato zakotvenost – to je právě víra. Dobrý vědec musí právě tak věřit jako dobrý theolog.

Můžete mi ovšem namítnout: nejde přece o nějakou víru vůbec, nýbrž zcela konkrétně o křesťanskou víru, tj. o víru v spasitelské poslání Ježíše Krista, syna božího, který přišel na tento svět, aby vykoupil hříšníky. Co má tato víra společného s vědou?

Všechno křesťanské učení, to si musíme dobře uvědomit, je výsledkem zápasů vzdělaných i prostých věřících o čistotu poselství evangelia, v posledu o čistotu víry. Všechny takové zápasy byly konkrétně

historicky podmíněny a nesou na sobě pečeť této podmíněnosti. Naše spoléhání se nesmí v posledu opírat o tyto berle formulí a dogmat, které mají jenom pomocnou funkci. Tváří v tvář modernímu světu musíme vystoupit s moderním programem. Není modernější zvěsti, není modernějšího, protože hlubšího učení než je učení Kristovo. Jestliže mu náš věk málo rozumí, je to naše velká vina: nedovedeme mluvit modernímu člověku moderní řečí.

Jde o velkou věc: Ježíš Kristus má s námi se všemi, s celým světem veliké plány. Nesmíme jeho práci brzdit tím, že lpíme na starých formulích. Staré formule vznikly jako reflexe víry, která si používala pojmových nástrojů, jaké v té které době měla k dispozici. Proto i my se dnes musíme pokusit o novou reflexi víry, o reflexi své dnešní živé víry, která změnila a mění náš život a která nakonec změní život všech lidí a změní celý svět, celý vesmír. Jestliže dnes vládne světem věda, vládne právem. Víra nemůže potřebovat mylných představ, nesprávných poznatků a nevědeckého myšlení. Vědeckost se musí stát článkem víry. Jenom tak bude možno dosáhnout toho, aby všechna věda vyrůstala z víry, z pravé víry v poslání své i všeho lidstva, v poslání, které nedovedeme obezřít ani odhadnout v celé jeho nesmírnosti, ale které nám vždy svítí na cestu a otevírá perspektivu do budoucnosti: nám, kteří věříme a kteří uplatňujeme svou víru všude ve svém životě – i těm z nás, kteří pracujeme nebo budeme pracovat v některém vědeckém oboru a kteří uplatňujeme nebo budeme uplatňovat svou víru právě ve vědě a svou vědu, svou vědeckou metodu na nových, mocných a pravdivých formulacích, jimiž budeme moci oslovit moderního člověka a napravit tak křivdu, kterou jsme na něm spáchali tím, že jsme k němu mluvili nesrozumitelně, jako cizinci, bez porozumění pro jeho problémy a pro jeho myšlenkový svět.